

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS GRAY ÉS SACHS VITÁJA KAPCSÁN

ASZOVJET BIRODALOM BUKÁSA UTÁN a volt szocialista országok szinte kivétel nélkül mind a piacgazdaság kiépítését tűzték ki célul. Öt év elteltével már felgyülemlett annyi tapasztalat, hogy elég megbízható szinten értékelhető ez a történelmi léptékű transzformáció. Az értékelés alapkérdései a következők:

1. Lehet-e egyáltalán ilyen átmenet az állami tulajdonú, központi irányítású szocializmusból a magántulajdonon alapuló piacgazdaságba? (Népszerűbben kifejezve: a halászléből vissza lehet-e állítani az akvárium halat?)
2. Ha az előző kérdésre igenlő a válasz, akkor a piacgazdaság milyen konkrét (angolszász, skandináv, távol-keleti) modelljét válasszák a volt szocialista országok?
3. Vajon döntő jelentőségű-e a választott piacgazdasági modell és az ebből következő konkrét transzformációs ütemezés a sikeresség szempontjából?

Ezekre a kérdésekre próbált választ adni JOHN GRAY, bevallottan a szociális piacgazdaság szemszögéből. Véleménye szerint, a volt szocialista országok rendszerváltással kapcsolatos nehézségei alapvetően a hibás modellválasztásból, az angolszász-liberális modell választásából és az erőltetett ütemű, gyorsított átmenetből, az ún. sokkterápiából következnek. A sokkterápia atyjaként számontartott JEFFREY SACHS, természetesen, nem ért egyet ezzel az állásponttal és amellet érvel, hogy éppen azokban az országokban történt sikeres gazdasági rendszerváltás, ahol gyorsan és következetesen alkalmazták a piacgazdasági rendszer logikáját, még akkor is, ha ez átmeneti nehézségeket okozott.

A két fél álláspontja tehát meglehetősen távol áll egymástól, s nem könnyű igazságot tenni közöttük, mert ellenőrzött kísérleteket nem lehet végezni. Soha nem tudjuk meg, hogy pl. vajon Lengyelország helyzete ma jobb, vagy rosszabb lenne, ha a szociális piacgazdaságot és a fokozatos átmenetet választotta volna a sokkterápia helyett. Nem tudjuk tehát az egyértelmű választ, hogy melyik modell, vagy transzformációs ütemezés jobb. Ráadásul már öt év eltelt. Tehát meglehetősen elkéstünk volna a válasszal, mert valamerre már mindenki elindult. Mégis érdemes figyelmesen tanulmányozni ezt a két cikket, mert egyfelől nem lezárt még az átmenet, korrekciókra

mindig van lehetőség: ez a „*learning by doing*”-elv érvényesítése, másfelől pedig nem az a valódi kérdés, hogy melyik modell jó általában, hanem hogy egy adott gazdasági és társadalmi konstellációban milyen eszközök használhatók a legeredményesebben a piaci rendszerre való átállás vonatkozásában. Ebből az aspektusból mindkét szerzőnél igen sok megfontolásra érdemes javaslat található.

Az átmenet talán legizgalmasabb momentumának ígérkezett a modellválasztás. A vátesz-szerepben már korábban is gyakorta tetszelgő értelmiség számára ez csodálatos, új kihívást jelentett. Nem tartott azonban hosszú ideig a szabad asszociációk időszaka, mert hamar kiderült: az évszázados lemaradás, hibás beidegződések, átkos örökség és a mindennapok szorításában igen szűkre zsugorodott a választás lehetősége. Illúzió azt gondolni, hogy a közép- és kelet-európai országok képesek gyorsan adaptálni azt az angolszász modellt, amely egészen más történelmi hagyományokon és társadalmi berendezkedésen, szerves módon alakult ki. Gray-nek minden bizonnyal igaza van, amikor azt hangsúlyozza, hogy a társadalmi-gazdasági alapok és hagyományok korlátozó szerepe igen erős, és nem várható el a volt szocialista országoktól, hogy most gyorsan bevezessék a liberális modellt. Szerinte éppen a korlátok és a hagyományok miatt sokkal inkább a szociális piacgazdaság adaptálására van esély, amely jelentős teret enged a történelmi-társadalmi tradícióknak is. Sachsnek viszont abban van igaza, hogy e tekintetben nem lehet homogén egységként kezelni a volt szocialista országokat. Azok az országok, amelyek kultúrájukban és társadalom-szerveződési elveikben soha nem szakadtak el teljesen Nyugat-Európától, sokkal nagyobb eséllyel foghattak a rendszerváltásnak, mint azok, ahol az európai értékek soha nem tudtak gyökeret verni.

SACHS ÁLLÁSPONTJA ANNYIBAN FOGADHATÓ EL a társadalmi-kulturális hagyományok és adaptáció vonatkozásában, hogy bizonyos intézmények — pl. a gazdasági jogrend, vagy az alkotmány — könnyen átvehetők és gyorsan alkalmazhatók. Az ilyen típusú alkalmazkodási folyamatokat meg is kell indítani már az átmenet elején. Viszont kétségtelen, hogy az intézmények átvétele szükséges ugyan, de korántsem elégséges, ahogy erre Gray is utal. Kérdéses ugyanis, hogyan működnek az adaptált intézmények a befogadó társadalmi közegben. Ha a fogadó oldalon nem alakultak ki megfelelő értékek, attitűdök, magatartásminták, akkor nagy az esély a hibás működésre. A piaci intézmények bevezetésétől például mindenki a magas színvonalú termékek, a megbízható szolgáltatások terjedését és a szerződési fegyelem erősödését várta. Ezzel szemben azonban még a viszonylag fejlettebb országokban is csak egy akadozva működő, „slendrián” piacgazdaság alakult ki, nem is beszélve az elmaradottabb keleti területekről, ahol a — marxisták által a korábbi évtizedekben elrettentésként kiagyalt — rablókapitalizmus kelt életre.

A két szerző karakteresen eltérő álláspontja miatt nem kerülhető meg a sokkterápia *versus* fokozatos átmenet problémakörének érintése. Nem kerülhető meg, jóllehet öt év távlatából már teljesen

világos, hogy ez egyáltalán nem vált a sikeres átmenet meghatározó elemévé. Olyannyira igaz, hogy még maga J. Sachs sem tudja ebből a szempontból egyértelműen besorolni az egyes országokat. Csehországot gyakran a sokkterápiát alkalmazók között említi, de ehhez sohasem sorol fel konkrét indokokat. Magyarországot viszont előszeretettel elfelejti besorolni, nyilván azért, mert a korábbi ANTALL-kormány egyértelmű nyilatkozatai miatt a sokkterápiával nem jellemezhetette, a fokozatos átmenet-végrehajtók (általa negatívan értékelt) csoportjába pedig nem illett bele. Ez utóbbiba — Sachs szerint — csak azok az országok tartoznak, amelyek nem kötelezték el magukat egyértelműen a piacgazdasági átmenet megvalósítása mellett.

AFŐ KÉRDÉS NYILVÁN AZ, hogy az egyes országok valóban akarják-e a piacgazdaságot és az Európához csatlakozást. Ha igen, akkor bizonyos transzformációs lépéseket meg kell tenniük, előbb vagy utóbb, időben koncentráltan, vagy ráérősen. Az eredmények szempontjából szinte mindegy, hogy időben elosztva mindez hogyan történik. A fokozatos bevezetésnél is lesz olyan kritikus pont, amikor az intézkedések egymást erősítve sokkhatásként jelentkeznek. Jó példa erre Lengyelország és Magyarország összehasonlítása. A lengyelek tudatosan alkalmaztak sokkterápiát, és ennek hatására csökkent náluk lényegesen a nemzeti termelés. Nálunk a fokozatos átmenet jegyében kerültek bevezetésre az új rendszer elemei, de amikor egyszerre kezdett működni az új számviteli-, pénzügyi- és csőd törvény, akkor ez épp olyan negatív következményekkel járt, mint a lengyel sokkterápia.

A lényeges mozzanat nem a rendszerváltoztató és stabilizációs intézkedések időbeli ütemezése, hanem az, hogy az adott ország mennyire volt elmaradott a gazdasági rendszerváltás indulásakor. Minél nagyobb az adott ország hátránya, annál nagyobb termelés- és foglalkoztatás-visszaesést, válságot és társadalmi feszültséget kellett elszenvednie az átmenet során. Nyilván azért, mert az elmaradott ország gazdasági szerkezete sokkal távolabb esik a kívánatos, korszerű szerkezettől, és mert a viszonylag fejlettebb országban sokkal nagyobb az alkalmazkodási affinitás, a társadalmi értékek és beállítódások sokkal jobban megfelelnek a piacgazdasági igényeknek.

MELLÁR TAMÁS

NAGY ISTVÁN: DOHÁNYZÓ KATONA